

6. Бекаревич Н.Е. Породы надрудной толщи и их агробиологическая оценка // О рекультивации земель в степи Украины. – Днепропетровск: Промінь, 1971. - С. 20-37.
7. Масюк Н. Т. Вскрышные горные породы как объект исследования, особенности его познания, методические трудности их преодоления // Создание высокопродуктивных агробиоценозов в техногенном ландшафте: Сб. науч. тр. – Днепропетровск: ДСХИ, 1975. – С. 3–55.
8. Етеревская Л.В., Донченко М.Т., Лехциер Л.В. Систематика и классификация техногенных почв // Растения и промышленная среда. – Свердловск, 1984. - С. 14-22.
9. Соколов А. В., Аскинази Д. Л. Агрехимические методы исследования почв. . М.: Наука, 1965. - 436 с.
10. 10.Методи досліджень фізичних властивостей ґрунтів А.Ф.Вадюніна, З.А.Корчагіна, 1986. – 416 с.

УДК 630*232:475

ФОРМУВАННЯ НАЗЕМНИХ КОМПОНЕНТІВ ШТУЧНИХ СОСНОВИХ НАСАДЖЕНЬ

Гриб В.М. - к.с.-г.н.,

*Гриб І.В. – магістр, Національний університет біоресурсів
і природокористування, м. Київ*

Постановка проблеми. Фізіологічний стан деревних рослин не завжди можна визначити за зовнішніми ознаками та біометричними показниками. Вивчення фізіологічних процесів, пов'язаних з ростом і розвитком рослин, забезпечує більш повне уявлення про їхній стан [15]. Як правило, зміна лісорослинних умов позначається на інтенсивності фізіологічних процесів. Водночас, інтенсивність транспірації протягом вегетаційного періоду в густих культурах нижча, ніж у зріджених [3]. Найекономніше витрачають воду на транспірацію культури сосни густотою 30 тис. шт. на 1 га, за найбільшого показника витрат у культурах з густотою 5,4 тис. шт. на 1 га. Разом з тим, навіть найгустіші штучні насадження майже на порядок економніше витрачають вологу на транспірацію порівняно з трав'яною рослинністю.

Витрати води на транспірацію насадженнями сосни істотно залежать від інтенсивності транспірації, запасів транспіраційної фітомаси і часу вегетаційного періоду. Встановлення залежності транспірації від метеорологічних, ґрунтових і гідрологічних умов дає можливість визначити ступінь їхнього впливу на життєдіяльність рослин. Оскільки в основі транспірації знаходиться фізіологічний процес, пов'язаний з випаровуванням вологи, то її інтенсивність пов'язана з метеорологічними факторами, у першу чергу – з температурою повітря [2]. Інтенсивність транспірації зумовлюється як метеорологічними факторами, так і дефіцитом вологи в ґрунті.

Мета досліджень полягає в аналізі фізіологічних процесів у деревостанах сосни звичайної від лісорослинних умов та запасів транспіраційної вологи.

Результати досліджень. Витрати води деревами сосни визначали за інтенсивністю транспірації хвої. Встановлено, що її інтенсивність на ділянках культур змінюється як протягом доби, так і всього вегетаційного періоду. У культурах різної густоти до полудня з підвищенням температури і зниженням відносної вологості повітря спостерігається інтенсивне нарощування транспірації до 11-12 годин. Подальше підвищення температури повітря і зростання дефіциту вологи в ґрунті супроводжується зниженням інтенсивності транспірації (рис. 1).

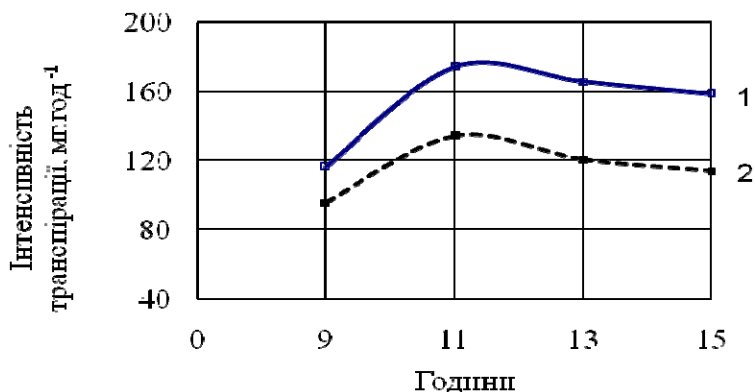

Рисунок 1. Інтенсивність транспірації сосни звичайної у штучних насадженнях різної густоти (станом 24.06.2011 р.): 1 – 10,0 тис.шт. ·га⁻¹; 2 – 8,0 тис.шт. ·га⁻¹

Дослідження цього процесу в культурах, створених посадкою сіянців, свідчить, що він перебігає з більшими коливаннями, порівняно з насадженнями, створеними сівбою насіння (рис. 2). Значною мірою інтенсивність транспірації зумовлюється віком насаджень [3]. Водночас, витрати води сосновими насадженнями на транспірацію зумовлюються її інтенсивністю, запасами асиміляційного апарату і терміном вегетаційного періоду. Вважається, що причиною підвищення інтенсивності транспірації у зрідженних насадженнях є краща вологозабезпеченість рослин за рахунок збільшення площі живлення. Для вирощування біологічно стійких і високопродуктивних насаджень, слід приділяти належну увагу догляду за ними, особливо в період індивідуального росту до зімкнення крон.

На біологічну продуктивність лісового насадження впливає фітомаса трав'яного покриву. Дані щодо її запасів мають значення при біогеоценотичних дослідженнях, а також при вирішенні цілого ряду лісогосподарських завдань. Для успішного росту і розвитку деревних порід, крім поживних елементів, необхідні волога, аерація ґрунту, відсутність токсинів. Крім конкуренції за вологу, мінеральне живлення, світлотрав'яна рослинність у молодих культурах сосни створює несприятливий біохімічний вплив. За даними С.Б. Ковалевського [4], екзаметаболіти, виділені у ґрунт трав'яними рослинами, зменшують схожість насіння, пригнічують ріст сосни. Гордієнко М.І. та ін.

[3] встановили гальмуючий вплив витяжок з куничника наземного (*Calamagrostis epigeios* (L.) Roth) на схожість насіння і ріст сіянцив.

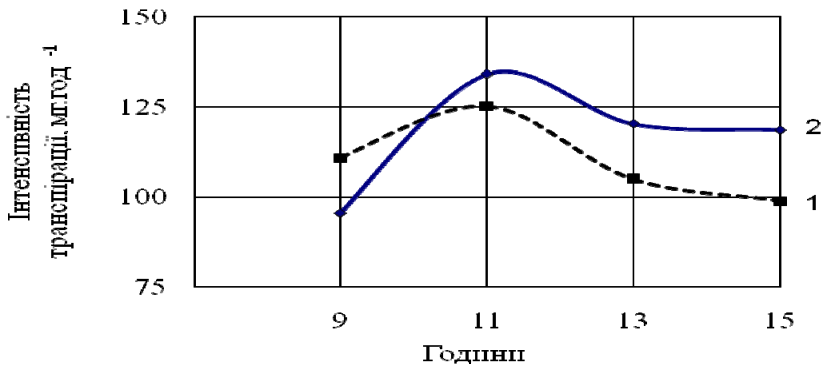

Рисунок 2. Інтенсивність транспірації сосни звичайної у культурах, створених різними способами (станом на 26.06.2011 р.): 1 – садіння; 2 – сівба

Оскільки трав'яна рослинність негативно впливає на ріст сіянцив і саджанців, у дослідно-виробничих культурах досліджувались динаміка її появи та інтенсивність розвитку протягом вегетаційного періоду. Так, фітомаса трав'яної рослинності в абсолютно сухому стані коливається від 20 до 90 г на облікових майданчиках розміром 1,0 x 1,0 м (1м²) (табл.1). Домінуюче положення займає куничник наземний (*Calamagrostis epigeios* (L.) Roth). Досить поширеними є також звіробій звичайний (*Hypericum perforatum* L.), орляк звичайний (*Pteridium aquilinum* (L.) Kuhn), осока просовидна (*Carex panacea* L.), маса кореневої системи яких коливається від 30 до 95 г.

Догляд за штучними насадженнями необхідний з метою знищення трав'яної рослинності і створення сприятливого водного режиму. Вважають, що негативний вплив трав'яної рослинності на деревні породи починає проявлятися на відстані 40-50 см від рядка культур, тоді як на більшій віддалі вона практично з ними не конкурує [9].

Таблиця 1 - Маса наземної частини та кореневої системи трав'яної рослинності (абсолютно сухий стан) 2-річних соснових культур

(Небелицьке лісництво, кв. 38 вид. 15)

Номери облікових майданчиків	Вид рослинності	Наземна частина, г	Коренева система, г	Усього, г
1-10	Куничник	30,4	58,2	88,6
	Малина	57,9	-	-
21-30	Куничник	38,6	84,7	123,3
	Орляк	6,4	9,8	16,2
31-40	Куничник	4,4	9,1	13,5
	Осока	4,3	6,2	10,5
	Орляк	3,1	5,3	8,4
	Звіробій	5,4	8,7	14,1

За кількістю опадів 500÷700 мм боротьба за вологу не є першочерговим завданням. Головним виступає усунення конкуренції з боку трав'яної рослин-

ності, адже інтенсивність транспірації злакової рослинності значно перевищує такий процес у соснових культур [2].

Відомо, що на продуктивність деревостанів впливає цілий ряд факторів, зокрема родючість ґрунту, світло, тепло, волога і аерація. Саме від них залежить біологічний кругообіг елементів живлення, одним з яких є азот. Лісова підстилка виступає одним з основних постачальників азоту, який знаходиться тут в аміачній формі, для лісових ґрунтів. На думку А.М. Кремера [6], родючість лісових ґрунтів залежить від інтенсивності засвоєння мінеральною частиною ґрунту щорічного рослинного відпаду.

Наші дослідження опадів і лісової підстилки засвідчили, що з віком спостерігається тенденція до зниження коефіцієнта накопичення підстилки. Ці дані узгоджуються з дослідженнями Д.Д. Лавриненка [7].

Вологість лісової підстилки значною мірою впливає на життєдіяльність мікроорганізмів і безхребетних тварин. Домішка листяних порід у соснових насадженнях збільшує щільність заселення ґрунту хробаками, які за вегетаційний період пропускають через стравохід 3-5 кг·м⁻³ органічної речовини. Стан дерев, інтенсивність їхнього росту можна оцінювати за масою опадів у деревостані [11].

Слід зазначити, що вміст поживних речовин у підстилці залежить від виду деревних рослин, які входять до складу насаджень. Зокрема, величина опадів і кількість зольних речовин, які акумулюються в ньому, повертають у соснових насадженнях 31-34 кг·га⁻¹ азоту, 26-31 кг·га⁻¹ кальцію, 3-4 кг·га⁻¹ фосфору, 8-10 кг·га⁻¹ калію [8]. На накопичення лісової підстилки також впливають кількість і склад ґрунтових мікроорганізмів. У ґрунті мікроорганізмів значно менше, ніж у підстилці, що позначається на виділенні СО₂. При цьому мікробіологічна активність ґрунтів мішаних насаджень вища, ніж у чистих. Так, у чистих 50-річних соснових насадженнях коефіцієнт накопичення підстилки становить 5,3-5,8, у мішаних – 2,7-4,7 [1].

На формування лісової підстилки суттєво впливає інтенсивність розкладання річного органічного опадів, що пов'язано з кліматичними і ґрунтовими умовами. Як стверджує П.С. Погребняк [10], м'який і вологий клімат, багаті ґрунтові умови прискорюють розкладання підстилки, тоді як нестача тепла, надмірне зволоження або засуха уповільнюють цей процес.

Значимо впливає на запаси лісової підстилки повнота насаджень. Так, запаси опадів і підстилки у пристигаючих насадженнях знаходяться в межах 5-11%, у молодняках – 10% від загальної фітомаси деревостану, що свідчить про більший вплив густоти, ніж віку насаджень, на величину опадів [14].

Оскільки ґрунт одночасно виступає і як продукт, і як ресурс діяльності екосистеми, а стан ґрунту, комплекс його властивостей значною мірою відтворює лісорослинні умови, тому основним показником характеристики потенційних лісорослинних можливостей ґрунтів є лісорослинний ефект [6]. Водночас, родючість лісових ґрунтів визначається не окремими їх властивостями, а інтенсивністю перетворення органічних речовин і швидкістю засвоєння мінералізованої частини органічного опадів.

При дослідженні ефективності використання умов середовища чистими та мішаними штучними насадженнями в умовах свіжих суборів актуальним є визначення запасів гумусу, основою формування якого слугують органічні

залишки у вигляді щорічного опаду, з якого утворюється стабільний шар лісової підстилки [10].

Запаси лісової підстилки досліджувались у штучних 40-річних соснових насадженнях. Встановлено, що максимальний запас лісової підстилки формується в чистих насадженнях, але більший вміст мінералізованої та напівмінералізованої фракції лісового опаду спостерігається у мішаних насадженнях (табл. 2).

У мішаних насадженнях загальний запас підстилки дещо менший, а маса органічного опаду – дещо більша. Дослідження, проведені Є.В. Рябухою, свідчать про максимальну кількість опаду в борах ($5,4 \text{ кг}\cdot\text{га}^{-1}$), і дещо нижчу – в суборах ($4,4 \text{ кг}\cdot\text{га}^{-1}$) [13]. За його даними, кількість опаду поточного року залежить від метеорологічних умов попередніх років. В однакових кліматичних умовах зміни у величинах річного опаду зумовлюються віком і продуктивністю насаджень. В умовах Полісся максимальний приріст за запасом штучних соснових деревостанів настає у віці 40-50 років, що збігається з максимальною кількістю накопичення хвої в насадженнях. За даними М.І. Гордієнка та ін. [3], запас підстилки у 22-26-річних культурах у кулісах сосни досягає 20 т, дуба – 9 т, берези – 4 т.

Таблиця 2 - Запас підстилки у 40-річних штучних соснових насадженнях (повітряно-сухий стан)

Склад насаджень	Одиниці виміру	Фракції опаду			Загальний запас підстилки
		свіжий	напівмінералізований	гілки, кора, шишки	
10СЗ	т	8,9	13,0	2,2	24,1
	%	36,9	53,9	9,2	100
10СЗ	т	8,4	7,8	1,1	17,3
	%	48,6	45,1	6,3	100
10СЗ	т	13,9	14,4	2,8	31,1
	%	44,7	46,3	9,0	100
10СЗ+ДЗ	т	4,2	15,7	2,4	22,3
	%	18,8	70,4	10,8	100
10СЗ+ДЗ	т	7,5	13,6	1,9	23,0
	%	32,6	59,1	8,3	100
10СЗ+ДЗ	т	7,1	10,2	1,6	18,9
	%	37,6	54,0	8,4	100

Наші дослідження динаміки опаду насаджень Боярської ЛДС засвідчили, що його маса збільшується до 30-річного віку. У віці 60-70 років відзначається зменшення його кількості. У річному опаді близько 65-75% припадає на частку хвої, 6-8% – кори, 13-16% – гілок. Опалі шишки складають до 3-4% опаду (табл.3).

Загальна маса лісової підстилки станом на 19-20 листопада коливалася від 26,4 до 47,6 $\text{т}\cdot\text{га}^{-1}$. Товщина шару підстилки в цих насадженнях складає 4-6 см. Мінералізації підстилки сприяє наявність в її складі листя дуба звичайного (*Quercus robur* L.) та дуба червоного (*Quercus rubra* Du Rei), показник мінералізації яких значно вищий ніж, хвої.

Лісова підстилка є домінуючим фактором у процесі впливу лісових насаджень на ґрунт. У ній акумулюються значні запаси органічних і мінеральних речовин, які активно впливають на процеси ґрунтоутворення [8].

Таблиця 3 - Залежність кількості річного опаду від віку насаджень (за визначення після опаду листя)

Вік насаджень, років	Місце відбору зразків	Опад, т	Запас підстилки, т	Опадово-підстилковий коефіцієнт
32	Поміж рядків сосни	10,3	47,6	4,6
32	Поміж рядків сосни	10,2	46,4	4,5
32	Поміж рядків сосни і дуба	12,6	26,4	2,1
32	Поміж рядків сосни і дуба	16,5	34,7	2,1
40	Поміж рядків сосни	17,7	31,1	1,8
40	Поміж рядків сосни і дуба	15,1	26,5	1,8
64	Поміж рядків сосни	13,3	32,2	2,4
64	Поміж рядків сосни і дуба	14,8	30,6	2,1

Запас лісової підстилки, її склад і властивості формуються під впливом багатьох факторів, серед яких виділяються кліматичні й ґрунтові умови, склад насаджень, їх вік і повнота, характер підліску і трав'яної рослинності. Основну масу річного опаду 70-річних соснових насаджень (до 60%) утворюють хвоя та листя. З віком цей показник дещо зменшується, оскільки в кронах дерев збільшується частка гілок і зменшується кількість хвої.

У чистих і змішаних культурах основна маса припадає на свіжий органічний опад, решта – на фракції, що напівмінералізувалися і мінералізувалися, а також кору, гілки, шишки, оплодні, трав'яну рослинність (табл.4).

Таблиця 4 - Запас підстилки за фракціями в штучних соснових насадженнях різного складу (станом на 20.11.2011р)

Вік, років	Одиниці виміру	Фракції опаду				Разом
		шпильки	листя	кора, гілки	шишки, насіння оплодні	
Культури складу 10СЗ						
32	т	35,5	-	8,2	2,9	46,6
	%	76,2	-	17,4	6,4	100
40	Т	21,2	-	7,1	2,8	31,4
	%	68,3	-	22,7	9,0	100
Культури складу 9СЗ1ДЗ						
32	т	22,3	3,0	6,5	2,9	34,7
	%	64,2	8,8	18,7	8,3	100
40	Т	15,4	2,0	5,6	3,4	26,4
	%	58,3	7,6	21,2	12,9	100
Культури складу 9СЗ1ДЧР						
32	т	19,1	3,5	3,2	2,6	28,4
	%	67,3	12,2	11,4	9,1	100
40	Т	16,8	3,8	3,7	2,2	26,5
	%	63,5	14,1	14,0	8,4	100

Накопичення опадів протягом року відбувається нерівномірно. Найбільша його кількість припадає на осінній період – понад половину (55-65%) загальних річних обсягів. Зимом і весною опад складає 25-35%, влітку – 10-15%. З опадом насадженням повертається частина поживних речовин, вибраних з ґрунту, кількість яких залежить від його маси. Як вважає В.К. М'якушко [8], за 80 років у соснових насадженнях сумарна кількість органічного опадів перевищує запас фітомаси в 1,5-2 рази.

За даними В.П. Корнева [5], річний опад середньовікових соснових насаджень становить близько 4 т на 1 га, у хвої та листках якого зосереджено 35 кг азоту, 14 кг калію, 5 кг фосфору і 60 кг кальцію, або близько 80% щорічного використання насадженнями вказаних елементів. У результаті повільної мінералізації опадів в лісовій підстилці відбувається накопичення поживних елементів.

Висновки. Фізіологічний стан сосни звичайної визначається метаболічними процесами, які тісно пов'язані з інтенсивністю транспірації, запасами транспіраційної фітомаси, часом вегетаційного періоду. Зі збільшенням густоти насаджень транспіраційні процеси у сосни звичайної знижуються. Менша інтенсивність транспірації притаманна рослинам сосни в культурах, створених висівом насіння, порівняно з рослинами в культурах, створених садінням сіянців.

Максимальний запас лісової підстилки формується в чистих соснових доростанах, але більший вміст мінералізованої та напівмінералізованої фракції лісового опадів спостерігається у мішаних насадженнях, що інтенсифікує метаболічні процеси в деревних рослин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бабенко В.В. Запас гумуса под чистими и смешанными насаждениями в суборах и сугрудках Полесья УССР / В.В. Бабенко // Вопросы лесного хозяйства и агролесомелиорации: вторая республиканская конференция молодых ученых и аспирантов, 25-27 нояб. 1969 г.: тез. докл. – Х., 1969. – С. 129–130.
2. Воронков Н.А. Влагодоборот и влагодобеспеченность сосновых насаждений (по материалам исследований на песчаных почвах засушливых областей) / Н.А. Воронков. – М.: Лесная промышленность, 1973. – 184 с.
3. Гордієнко М.І. Культури сосни звичайної в Україні / М.І. Гордієнко, В.П. Шлапак, А.Ф. Гойчук та ін. – К., 2002. – 872 с.
4. Ковалевський С.Б. Лісівничо-екологічна роль трав'яного покриву в культурах сосни звичайної Східного Полісся: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра с.-г. наук: спец. 06.03.01 «Лісові культури та фітомеліорація» / С.Б. Ковалевський. – Львів, 2003. – 33 с.
5. Корнев В.П. Роль почвоулучшающих пород в повышении производительности сосновых насаждений / В.П. Корнев // Повышение продуктивности лесов Западных и Центральных районов СССР. – Минск, 1962. – С. 95–100.
6. Кремер А.М. Лесорастительная оценка почв / А.М. Кремер // Лесное хозяйство. – 1981. – № 12. – С. 6–8.
7. Лавриненко Д.Д. Рост насаждений разного состава на стационарах бывшего Института леса АН УССР в Каменском лесничестве Дымерского ле-

- схоззага / Д.Д. Лавриненко // Лесоводство и агролесомелиорации. – К., 1975. – Вып. 42: Лесные культуры и селекция. – С. 32–37.
8. Мякушко В.К. Сосновые леса равнинной части УССР / В.К. Мякушко. – К.: Наукова думка, 1978. – 256 с.
  9. Победов В.С. О взаимоотношениях травянистой растительности и саженцев сосны / В.С. Победов // Лесное хоз-во. – 1963. – № 10. – С. 30-32.
  10. Погребняк П.С. Общее лесоведство / П.С. Погребняк. – М., 1963. – 399 с.
  11. Продуктивность сосновых лесов. – М.: Наука, 1978. – 230 с.
  12. Ремезов Н.П. Лесное почвоведение / Н.П. Ремезов, П.С. Погребняк. – М.: Лесная промышленность, 1965. – 325 с.
  13. Рябуха Е.В. Накопление лесной подстилки в насаждениях Украинского Полесья / Е.В. Рябуха // Лесоведение. – 1972. – № 1. – С. 26-34.
  14. Семечкина М.Г. Структура фитомассы сосняков / М.Г. Семечкина ; отв. ред. А.И. Бузыкин. – Новосибирск, 1978. – 166 с.
  15. Czerepko J. A comparison of the influence of the development of pine (*Pinus sylvestris* L.) and pedunculate oak (*Quercus robur* L.) stands on the chemical properties of organic and humus soil-horizon in the Bialowieza Forest, Poland / J. Czerepko // Protection of soil and water resources in forestry areas / Ed. by E. Pierzgalinski e.a. – Warsaw, 2005. – P. 25-32.

УДК 633.15:631.5(477.63)

ВПЛИВ ГУСТОТИ СТОЯННЯ РОСЛИН НА ВРОЖАЙНІСТЬ ТА ЯКІСТЬ ЗЕРНА ГІБРИДІВ КУКУРУДЗИ РОЗЛУСНОЇ В УМОВАХ ПІВНІЧНОГО СТЕПУ УКРАЇНИ

Губар О.В. – к.с.-г.н., Дніпропетровський ДАУ

Постановка проблеми. Кукурудза розлусна – цінна культура харчового напряму використання. Однак потреби українського ринку в зерні цього підвиду кукурудзи найчастіше задовольняються за допомогою імпорту внаслідок відсутності високопродуктивних гібридів і науково-обґрунтованої технології їх вирощування. Відомо, що рослини кукурудзи розлусної формують меншу надземну масу, порівняно з іншими підвидами кукурудзи, мають меншу площу живлення рослини [1]. Тому для реалізації потенційних урожайних можливостей гібридів, підвищення продуктивності актуальним є розроблення елементів технології їх вирощування, встановлення оптимальних параметрів густоти стояння рослин.

Стан вивчення проблеми. У 60-х рр. ХХ ст. Н.Н. Ткаченко та Ф. Ф. Сидоров [1] вказували, що для кукурудзи розлусної, за достатньої забезпеченості посівів вологою, задля отримання високих врожаїв необхідно мати на 1 га від 50 до 100 тис. рослин.

Дослідження, проведені у 90-х рр. ХХ ст. в умовах південного сходу України, свідчать, що найвища врожайність зерна кукурудзи розлусної спосте-